

Potpukovnik
SAVA KRSTIĆ

Šta je kolaboracionizam

Dr Nikola Popović: „Koreni kolaboracionizma“

U izdanju »Narodne knjige« iz Beograda izašla je knjiga potpukovnika dr Nikole Popovića »Koreni kolaboracionizma«. Reč je o studiji u kojoj autor sa uspehom istražuje fenomen kolaboracionizma u sadašnjem vremenu, ali i kao istorijsku pojavu. Knjiga će, u to nema sumnje, pomoći svima onima koji žele dublje da spoznaju socijalno-političke korene i zajedničke bitne odlike svih oblika kolaboracionizma.

Pokušaj Nikole Popovića da teorijski razotkrije društvenu suštinu kolaboracionizma je sasvim uspeo. Kažemo pokušaj samo zbog toga što je i sam autor upotrebio baš tu reč, a uspeo je da napravi studiju — istražujući i osvetljavajući u njoj kolaboracionizam kao fenomen sadašnjeg vremena i kao istorijsku kategoriju. I prvi zaključak do koga čitalac dolazi jeste da ne postoji kolaboracionizam uopšte, već da je svaka pojava kolaboracije rezultat određenih uslova. No o tome docnije.

Pošto je reč o studiji čija analiza zahteva mnogo više prostora, ukazaćemo samo na neke najznačajnije teme, ne upuštajući se u njihovu analizu. Stoga pođimo redom.

Posle uobičajenih metodičkih napomena o aktuelnosti problema, teorijskim okvirima i metodičkom pristupu, autor istražuje socijalnu uslovljenost i modifikaciju kolaboracionizma.

Tražeci socijalno-političke korene, autor polazi od postavke da kolaboracionizam redovno znači raznorodnu i višestruku saradnju sa okupatorom i traži odgovor na suštinsko pitanje: koji je to kon-

kretan društveno-istorijski kontekst koji uslovljava ili omogućava kolaboraciju?

»Kada započne rat« — kaže Popović — »kada određena politika sile ostvari deo svojih planova, tj. kada, makar i krajnje privremeno, zauzme, zaposedne ili okupira jednu zemlju i taj se opšti proces saradnje s njom povinuje neumoljivoj, brutalnoj unutrašnjoj logici, logici koja biva pothranjena raslojavanjem i vrtoglavim prelazom iz jednog stanja u drugo. Spomenimo samo dezerterstvo, predaju, bekstvo, paniku, izbegavanje vojne obaveze, dovlačenje i angažovanje pripremljene političke emigracije. U takvoj, ratom izazvanoj dinamici događaja, čak i oni društveni slojevi koji su istorijski, tradicionalno tromi i lenji, čak i seljačka masa, podležu brznoj diferencijaciji, tj. niko više ne izmiče energičnoj akciji jedne i druge strane. Upravo tada kolaboracija, između ostalog, može biti izraz prethodne, strahovite unutrašnje krize napadnutog društva, izraz, recimo, brzog, neočekivanog sloma i rasula operativne vojske, koja je u miru bila visoko cenjena, pa tek u ratu pokazala svoju potpunu nedoraslost i nesposobnost. Tako napadnuta, okupirana zemlja postaje otvoren teren, plen lak za osvajanje, pa i konkretna politike sile, tj. sada već pokrenuta sila, nalazi svoje nove saradnike, između ostalog, u avanturistima, karijeristima, strašljivcima i račundžijama, u ambicioznim kapitulantima lišenim ozbiljnosti i političke sposobnosti.«

Držeći se, uglavnom »domaćeg terena« autor zaključuje da »kad su u pitanju jugoslovenski kolaboracionistički pokreti i kvislinški sistemi, ključ za razumevanje njihove društvene suštine, i, pre svega, njihovih socijalno-političkih korena, možemo naći u analizi ukupne socijalne zbilje, političke klime, misli i prakse karakteristične za Jugoslaviju između ratova. Od značaja je, takođe, ispitivanje ideologije hegemonistički ili separatistički nastrojene srpske ili hrvatske buržoazije, i njene politike koja je permanentno produbljujući rascep među narodima, pouzdano stvarala širok prostor za buduću kolaboraciju, to jest, 'razvoj događaja', od 1918. do 1939. (za nas 1941), razvoj društvenih odnosa i političkih snaga između dva rata uslovio je, neumitno, onu izdaju nacije od strane nacionalista koja je u čitavoj okupiranoj Evropi došla do tako bestidno očekivanog izraza u svim kvislinškim, petenovskim ili nedićevskim režimima ili u nakaznoj varijanti izdaje kod nas simbolizuje Draža Mihailović.«

I dalje, »istorijski primerena relacija okupacija-kolaboracija, i ma kako se činila lako razumljivom, nikada nije čisto neposredna, već rezultira iz određene društveno-istorijske konstelacije snaga i odnosa, iz konstelacije koju određuju ne samo proizvodni i politički

odnosi, ideologije, vrednosti i tradicije već i ukupno stanje svesti, mentalitet masa a povrh svega, uspešnost ideološke manipulacije s njom. S tim što u pozadini ideologije i ideoloških sistema, u pozadini takve politike prebiva tek vešto zamagljena težnja i, u osnovi, brutalno nastojanje da se redovno i po svaku cenu zadovolje ili zaštite samo egoistični klasni interesi koji se, kako se vidi, tek u sferi ideologije, dobro zamaskirani, legitimišu kao nacionalni, te se i tako, posredstvom ideološke magle, stvara jaz između naroda koji žive u zajedničkoj zemlji.«

Nadovezujući na to elemente socijalne orijentacije i međuzavisnosti interesa i vrednosti, autor polazi od toga da saradnja sa okupatorom počiva na političkoj i duhovnoj tradiciji, tj. na podaničkom ponašanju određenih socijalnih grupacija. »Kada je Jugoslavija kapitulirala i, mimo svih pokušaja da dođe do sporazuma između partizana i četnika, sporazuma nije moglo biti. Suštinska razlika se od prvog dana iskazuje u postojanju komunističke — revolucionarne i buržoasko-restrauratorske linije. Sukob je bio neizbežan. U stvari, narodni i oslobodilački karakter rata nalazio je svoj izraz prevashodno u revolucionarnom shvatanju novog društva, u novom shvatanju bratstva i jedinstva, slobode, jednakosti, u shvatanju koje se nije moglo slagati s jako uskim, ograničenim tumačenjem koje se moglo naći u profanoj paroli 'Za kralja i otadžbinu'. Tačnije, te su parole, četnička 'Za kralja i otadžbinu' i ustaška 'Za dom spremni' u biti bile samo obični reklamni napisi, upute za zločin, pljačku, pokolj i krađu. Još tačnije, pod firmom zaštite nacionalnih interesa klalo se, pljačkalo, kralo. Nijedna od tih kolaboracija nikada nije postala ideologijom naroda, već je samo bila ideološka firma jedne koterije i kontrarevolucionarnog lumpen-proletarijata, jednog iznakaženog socijalnog sloja čiji su pripadnici, poput jata morskih pasa, orgijali iz ratnog broda okupacione sile. Gotovo iste parole i maksime mogle su odgovarati sasvim različitim primenama. Jasnost je bila samo obmana.«

U drugom poglavlju autor objašnjava nastanak i pojam kolaboracionizma i njegove tipove. Vezujući kolaboracionizam za slobodu, pokreće i uočava razlike između obaranja i raspadanja režima ili političkog sistema, kao i razliku između okupacionog razaranja i razvrgavanja političkih institucija i okupacije zemlje. »U svim situacijama ili slučajevima agresije, invazije, vojne intervencije, tačnije u slučaju okupacije, koja uvek znači i raspad postojećeg sistema vlasti (kako se npr. u aprilskom ratu dogodilo sa Kraljevinom Jugoslavijom), narodu ili određenim oslobodilačkim i revolucionarno-oslobodilačkim subjektima, kakva je bila Komunistička partija Jugoslavije,

ne ostaje sloboda izbora već — patriotska dužnost. Ta dužnost i to pravo proističu iz odnosa prema otadžbini samoj, a sastoje se u tome da se organizuje i pruži otpor i da se istovremeno s borbom protiv okupatora ruši stari sistem i uspostavlja novi. Novouspostavljeni organi revolucionarne vlasti, po svemu se razlikuju od onih koji su već razvrgnuti aktom okupacije, ali i od onih koji su svojim pojedinim delovima, ostavši u zemlji, poprimili lik kolaboracije ugradivši se u tek uspostavljeni okupacioni sistem vlasti, jer taj sistem, po prirodi stvari definitivno ukida svaku slobodu u porobljenoj zemlji.«

Saradnja iz straha ili ...

Istina, ima autora koji su kolaboracionizam pravdali »lògikom straha« — što u suštini znači zbog ličnog interesa prilagoditi se okupatoru, tolerisati ga pa i raditi za njega, pri čemu se kukavičluk i izdaja pravdaju silom agresora. Takve postavke Popović ubedljivo pobija potkrepljujući primerima borbe naših naroda protiv silne fašističke Nemačke, i dokazuje da je kolaboracionizam apsolutno negativna pojava — puko služenje okupatoru.

U klasifikaciji i tipologiji kolaboracionizma autor je razgraničio aktivni i pasivni kolaboracionizam, zatim hegemonistički, separatistički i iredentistički, ograđujući se da za takvu klasifikaciju ne postoji ubedljiva argumentacija, te da bi bilo uputno sprovesti opsežne sociološko-empirijsko istraživanje koje bi dovelo do potpunije klasifikacije.

U trećem poglavlju autor razmatra: klasne, etičke i psihološke pretpostavke kolaboracionizma koje obuhvataju: saradnju sa okupatorom kao sredstvo zaštite klasnih interesa; ideološko legitimisanje klasnih interesa kao nacionalnih; pomanjkanje političkog etosa kao osnov saradnje sa okupatorom i psihološke pretpostavke kolaboracionizma.

Svaku istorijsku pojavu, pa i kolaboracionizam, treba proučavati po njenim posebnim obeležjima i u okviru realne stvarnosti, proučavati sa stanovišta vrednosti i kao razvoj slobode, tj. kada je u pitanju kolaboracija, kao negaciju slobode, negaciju koja se manifestuje u saradnji sa politikom sile, sa okupatorom i u institucijama marionetske vlasti. Istražujući ko je »najpogodniji« za saradnju sa okupatorom autor podvlači: »sitnosopstvenička kategorija pripadnika svakog društva spremna je na saradnju sa svakom silom koja osigurava zaštitu njenog primarnog egocentričnog interesa ...«

Međutim, pogrešno je — jednostavno tvrditi da je samo koristoljublje, računica i strah razlog za saradnju sa okupatorom. Među saradnicima sa okupatorom nije malo onih koji deluju u iskrenoj zabludi. To autor dobro uočava i kaže da »u pogledu unutrašnje strukture kolaboracionističkog pokreta, organizacije ili sistema, možemo zaključiti da ni svi protivnici oslobodilačke borbe nisu protivnici u istom smislu. Ali, u ratu nije uvek jednostavno odrediti glavnog protivnika pa to znači da oslobodilačkom pokretu vazda predstoji borba na više frontova, borba protiv svih, koji na bilo koji način saraduju sa okupatorom.«

U stvari, svako društvo svojom ukupnom politikom, svojim kriterijumima vrednosti, tradicijom i etikom, proizvodi ne samo odnos prema slobodi već i sve druge bitne elemente odnosa prema eventualnoj agresiji i okupaciji, i odnos prema kolaboraciji.

Zašto kolaboracionisti ne vide da saradnjom sa okupatorom ne obezbeđuju stvarnu zaštitu ni parcijalne interese? Odgovarajući na to pitanje Popović piše:

»U odgovoru na ovo pitanje valja se podsetiti najpre same logike kolaboracionizma. Po toj izopačenoj logici svaki kolaboracionist na račun slobode opaža isključivo sopstvene i vrlo izolovane šanse, a, pri tom, on ne može ili i ne želi dublje da pronikne u strukturu strahovite povezanosti politike sile i same kolaboracije. Čovek, samo kao poluga sile, u nju ulazi sledom grčevito prihvaćene šanse da se, shodno građanskom načinu gledanja, očuva interes i stekne ili umnoži određena korist, odnosno očuva, zadobije ili poboljša određen statusni položaj. A sve to uvek na račun ljudskosti jer čovek, lišen slobode, lišen je i suštinski svoje dimenzije — čovečnosti. Međutim, iako u osnovi kolaboracionizma redovno počiva interes i briga za njegovu zaštitu, psihološki gledano sam čin kolaboracije ne mora uvek poticati iz želje za njegovom zaštitom; u opštijem smislu taj čin, a i samo shvatanje interesa, mogu biti višestruko posredovani.

Reč je, naime, o providnoj, tačnije aktuelnoj podudarnosti interesa, tj. kolaboracionisti, štiteći određen vlastiti interes, bore se za interes okupacione sile, te interes sile sve više postaje njihov. Ali, bilo bi pogrešno verovati da se određeni politički događaji, zbivanja i delovanja izvode isključivo iz ljudskog intelekta, odnosno iz racionalnog delanja, tj. iz samog interesa. Jer, kao što se vidi, političko ponašanje i angažovanje ishodi i iz osećanja, iz strasti, iz mržnje, iz pohlepe, iz osvete, iz lakomosti, iz straha, iz zablude, iz zle čudi, iz neznanja, iz ludila ... «

Kako ideologija kolaboracionizma određene klasne interese legitimizuje kao nacionalne?

U toj, izuzetno mutnoj ideološkoj igri skrivanja suštine i izvrtanja stvarnosti, u ukupnoj propagandnoj delatnosti, uprkos zakona i logike, često se budi nada o sjajnoj budućnosti, drugom vremenu i definitivnoj sreći. Ostvarenje takvih snova, po ideološkim iskazima kolaboracionizma, onemogućavaju još samo »neprijatelji« koji su, npr. u drugom svetskom ratu bili oličeni u komunistima i boljševicima, Jevrejima ali i u liku pripadnika drugog naroda. Sve njih zato kao zaklete neprijatelje, po logici kolaboracije, treba likvidirati. Stoga, autor s pravom ističe.

»U stvari, po ovom ideološkom obrascu, politika kolaboracionizma prikrivajući stvarne namere, motive i ciljeve saradnje sa okupatorom, istovremeno utvrđuje i svoje neprijatelje, a zatim poziva svoje pristalice na bespoštednu borbu protiv njih. Ovde, svakako, treba imati u vidu još jednu činjenicu, koja se tiče čoveka i mase. Naime, masu gotovo redovno vodi njoj strana volja, a čovek-pojedinac iz mase najčešće je intelektualno lenj i ne ume i ne želi da predviđa ništa izvan onog što neposredno predstoji. Zato mu i nedostaje svako racionalno zasnovanije merilo u izboru vođe, ideje i ideologije, pa i dopušta da ga lako zavaraju jeftina obećanja. Naime, on najlakše poveruje u to da se nešto lako postiže bez napora, pa i u kolaboraciji vidi utočište i kakvu-takvu sigurnost, ne samo za голу egzistenciju, već i za život. O svemu onome što sledi, što može ili mora uslediti, on ne razmišlja, jer je i inače naučio da ga vode, da se prepušta, da živi od danas do sutra.

Na taj način logika saradnje sa okupatorom i masovna zločina napokon se stapaju, a taj ideološki obrazac ostvaruje se, između ostalog, i prozirnim laskanjem masi. Masi se najpre obećava nacionalna sloboda, sjajna budućnost, sreća, ali se, odmah zatim, nabrajaju tobože 'zakleti' neprijatelji koji stoje na putu slobode i sreće, pa ih zato bez milosti treba odstraniti.

Pozivanje na kaznu i sankcije prema tobožnjem neprijatelju sračunato je, pre svega, na potiranje agresivnih nagona mase, a javno ukazivanje na neprijatelja trebalo bi da zamagli ličnu, moralnu, pravnu i političku odgovornost za zločine na koji se masa podstrekava. Pored ostalog, ideologija kolaboracionizma unapred računa i na to da će pristalice pokreta i sam čin zločina još čvršće povezati i preseći svaku mogućnost istupanja.«

Ali, da bi uopšte mogao da postoji određeni kolaboracionistički sistem, moraju se steći bar tri osnovna elementa, koji se tiču njegove unutrašnje strukture. Najpre to je mnoštvo običnih, prosečnih ljudi, čije učešće u pokretu, organizaciji, sistemu potiče iz raznoraznih motiva. To mnoštvo daje sistemu snagu, s tim, dakako, što mora postojati neko ko ih centralizuje, organizuje, disciplinuje, jer bi se u protivnom, bez te kohezivne snage sistem i sam od sebe raspršio. Suštinski gledano, najvažniji kohezivni element je interes, ali i on se najefikasnije materijalizuje na klasnim osnovama koje se legitimisahu kao nacionalne. Ostaje potom i treći, srednji element. On u biti povezuje prva dva, odnosno dovodi ih u dodir ne samo fizički već i u pogledu morala i mišljenja. Reč je o stalnom uveravanju da upravo kolaboracija rešava određene životne probleme.

Sigurno je da se pokretanjem pitanja o odnosu etike sa kolaboracijom postavlja jedno od osnovnih pitanja: može li se i kako saradnja sa okupatorom pravdati i opravdati kao svrshodno delovanje, kao nešto što u određenoj situaciji donosi, možda, i nešto dobro jednom narodu. Odgovor je: NE. Jer saradnja sa neprijateljem ne može imati opravdanje.

Prema tome, ovde se strogo etičke kategorije i pojmovi kao što su »čovečno«, »ljudsko«, »pravedno«, »dobro«, »zlo«, primenjuju na politički, ideološki, klasni, nacionalistički pokret saradnje sa okupatorom, pri čemu se nužno pretpostavlja da je moralno vrednovanje kolaboracionizma unapred određeno potpunim otklonom bilo kakve mogućnosti njegovog etičkog pravedanja i opravdanja.

Nijedna kolaboracija nikad i nikako ne služi unapređivanju ili proširivanju slobode i ljudske sreće; naprotiv, ona uvek i sama po sebi teži negaciji ljudske sreće i učvršćenju stanja neslobode.

Bez obzira na različitost namera i ciljeva, kao i na to što ni sama ideologija određene kolaboracije ne mora uvek imati isto značenje za sve pristalice određenog kolaboracionističkog pokreta, vrh pokreta u saradnju ulazi svesno, a masa je pretežno zavedena i njome se manipuliše, bez obzira na stepen svesti i razlike u motivima saradnje. Tada te etičke razlike nema, niti može biti kakvog opravdanja za kolaboraciju. Jer, kada se ukupan etički cilj ne može opravdati, onda se ni samo učešće u kolaboraciji, a ni sredstva za njeno ostvarenje ne mogu opravdati. Sve se to može rasvetliti, recimo, na primeru prakse ustaške ili četničke kolaboracije.

Ako se sa stanovišta psihologije razmatraju odluke koje su sudbonosne i za lični život, osobito političke odluke koje se moraju donositi po izbijanju rata i koje, prirodno, karakteriše ili odlučan otpor

agresoru ili saradnja sa okupatorom, ne može se zaobići jednostavna istina da uvek i na planu odbrane društva »jasan i hrabar stav prema životu imaju samo oni koji mu kažu odlučno da ili odlučno ne«.

Tako, svi oni koji zbog svog karaktera, ni u miru nisu spremni na čvrste odluke i jasne stavove, dakle, ljudi koji prihvataju poniznost, pokornost, skrušenost i u stalnoj su strepnji za karijeru i lični status kod nadređenih, kao i poltroni koji čak i masle onako kako se od njih traži, unapred su spremni na izdaju i kolaboraciju. Oni su i u miru, da bi zaštitili svoje interese, spremni da poslušaju svakoga ko je predstavnik sile i ko ih može ugroziti. Svoje ponašanje oni kasnije pravdaju tobožnjom ličnom neupućenošću i neznanjem o tome šta je, navodno, bilo dobro a šta zlo...

Ali, kada je reč o stavu, tj. o odluci i konkretnom aktu saradnje, mora se računati s tim da takva odluka nikako nije samo pitanje lošeg karaktera. Na nju, kao i na stavove, odluke i ponašanje u opštem smislu, bitno utiče čovekova socijalna okolina, tačnije, socijalna grupa, klasa ili stalež. Misli se na grupu u kojoj čovek živi i koja ima svoju logiku, svoje običaje, svoje interese i vrednosti, svoj moral i, napokon, i svoje poimanje slobode. U tom smislu svakako je zanimljiva klasna struktura svakog kolaboracionističkog pokreta, organizacije ili sistema.

I mada se ne može tvrditi da je u psihološkom smislu kolaboracionizmu sklon do kraja određen tip čoveka, dakle, tip paranoidne psihologije, ipak se ne može potpuno ni zanemariti psihološki aspekt odluke da se sarađuje sa okupatorom. Saradnja se, najčešće, materijalizuje upravo kao paranoidno i bestijalno ponašanje prema svakom ko nije spreman da prihvati tu saradnju koja je, tobože, jedino ispravno delanje u datim društveno-političkim okolnostima.

A kad je reč o masovnosti kolaboracionističkih pokreta i, posebno o psihološkim učincima na tu masovnost, valja imati na umu činjenicu da čoveku, sa kojim se i inače gotovo redovno manipuliše, uvek treba prilično vremena pa da shvati kuda ga vode, da se osvesti ili da bar čuje i sasluša glas sopstvene svesti.

Sloboda — vrednost nad svim drugim vrednostima

Najzad, u četvrtom poglavlju Popović razmatra istorijske tokove evolucije politike sile i njima odgovarajuću istorijsku evoluciju kolaboracionizma.

Iako autor prvo govori o kolaboracionizmu kao istorijski ograničenom fenomenu, zatim o novim oblicima kolaboracije, o kolaboracionizmu kao zakonitom proizvodu politike sile i najzad o ideološkim korenima modernog kolaboracionizma, mi ćemo se zadržati samo na novim oblicima kolaboracije.

Konstatujući da kolaboracija u novije doba na najširem međunarodnom planu dobija začuđujuće nove ideološke i političke oblike, Popović kaže:

»U svakom ugroženom društvu osnovna diferencijacija i polarizacija snaga i nastaje oko toga da li se, postojećoj društvenoj stvarnosti koja je primarno određena ratom ili vojnom intervencijom kao izrazom politike sile, prilazi kritički sa pozicija nezavisnosti, suverenosti i slobode i patriotske dužnosti u odbrani zemlje ili joj se pristupa oportunistički, sa stanovišta izmanipulisane opravdanosti zaštite neke druge, obične sebične, lične vrednosti ili profanog interesa.

Kada je u pitanju odbrana zemlje, ispravna je samo ona orijentacija i samo onaj kurs koji valorizuje stvarnost sa stanovišta nezavisnosti, slobode, istinitosti i humanosti. Svaka druga, čak i najneutranija orijentacija koja je u suprotnosti sa kriterijima slobode i odbrane, u osnovi je lažna, jer je čovek u toj drugoj orijentaciji uvek potpuno podređen, ideologiziran ili postvaren, u stvari sveden na puko sredstvo hipostaziranog života i ponašanja.

Zato je za odbranu zemlje i rešenost da se ona od svake sile uvek brani i odbrani, izuzetno potreban jedan zajednički, opštenarodni ideal — ideal slobode. A taj ideal istorijski, uvek rezultira iz stvarnog slobodarskog osećanja koje nastaje, raste i razvija se u kontinuitetu i iz čitave narodne tradicije, dakle, iz teških i gorkih ratnih iskustava i duboko ukorenjene predstave o pravu na slobodu i vere u to pravo. Jer, u svim istorijskim epohama postojao je i u ratnim uslovima razbuktavao se jedan opšteljudski interes, koji nadilazi sve druge interese. Samo onaj narod koji sam u sebi nalazi dovoljno volje i snage za otpor, uvek i ima realne izglede da savlada svako nasilje agresora i izbori sam svoju slobodu.«

Najzad, u zaključku Popović kaže: »Jer, latentna mogućnost kolaboracionizma i nastaje i opstojava u svakom određenom društvenom sistemu u kojem, čak, ako i zapostavimo određene psihološke pretpostavke, postoje povlastice jednih članova društva na račun drugih. Ti, nazovimo ih »povlašćeni članovi« društva, kvalifikovani rođenjem, poreklom, slojem, grupom, klasom ili rangom, kolaboracionizmu upravo i otvaraju put da bi taj povlašćeni položaj zadržali.

S tim što u društvu, u kojem vladaju slobodni ljudski odnosi, gde je isključeno gospodarstvo i podaništvo, u društvu stvarnih vrednosti i mogućnosti kolaboracionizma bivaju neznatne i zanemarljive.«

Nikola Popović se latio mukotrpnog istraživanja o temi o kojoj je u nas dosta pisano, ali kao o konkretnim kolaboracionističkim pokretima za vreme drugog svetskog rata (najčešće ustaškom i četničkom). Međutim, niko se nije prihvatio tako temeljnog istraživanja. Možda je to najbolje izrazio recenzent prof. dr Mensur Ibrahimpašić, koji je između ostalog napisao:

»Autor je postavio tezu da su temelji kolaboracionizma redovno ideološki zamagljeni, manipulacijom javnog mnjenja skriveni, da je kolaboracionizam izuzetno složen istorijski, socijalni, politički, ideološki, etički i psihološki fenomen politike sile i uspeo je, primenom naučne metode, da utvrdi socijalno-političke korene i zajedničke bitne odlike svih oblika kolaboracije, koje i tvore društvenu suštinu fenomena saradnje sa okupatorom.«

Posebna vrednost rada je i u tome što autor otkriva *savremenu* značajnost kolaboracionizma. Takva njegova značajnost proizilazi iz činjenice da savremeni agresori bez obzira na veličinu svoje vojne moći, ne mogu učiniti trajnim svoja osvajanja, ukoliko u zemlji čiju su teritoriju zaposeli, ne konstituišu takve kolaboracionističke snage koje preuzimaju ulogu vodećih društvenih snaga. Pored toga, savremena značajnost kolaboracionizma proizilazi i iz činjenice da su današnjim agresorima na raspolaganju takva moćna sredstva za uspostavljanje kolaboracije kakva dosadašnji svet nije poznavao, a koja se obično definišu kao snage i sredstva za vođenje specijalnog, odnosno psihološkog rata.

Kao jednu od posebnih vrednosti rada valja videti u činjenici da je autor, ne napuštajući stepen opštosti svog istraživanja, uspeo da u prikazu fenomenologije kolaboracije stavi težište na ustašku i četničku kolaboraciju kao istorijski najznačajnije na tlu naše revolucije, pa time rad predstavlja i neposredni teorijski i metodološki oslonac za dublje razmatranje tih kolaboracija.

Dodajmo tome da je autor istaknuti reporter (mnogi čitaoci pamtte njegove briljantne reportaže objavljene u »Frontu«), te da je i u ovom radu, koji ima isključivo naučni karakter, došlo do izraza njegovo umeće u kazivanju, bogatstvo jezika i njegov dobro znani stil. Na kraju, treba reći da je knjiga ilustrovana sa oko 150 fotosa. Nikola Popović je dokazao da se i naučni radovi mogu pisati čitko, razumljivo, lepo.

Razume se, knjiga ima i svojih nedostataka. Mišljenja smo da su osnovne methodske napomene preširoke. U stvari, doktorska disertacija Nikole Popovića morala je pretrpeti nešto više primera kolaboracija na našem tlu.

Sve u svemu, i uz ove zamerke, knjiga »Koreni kolaboracionizma« zanimljiva je i veoma korisna i za širu publiku, a naročito za onog ko se bavi razradom koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, dakle, za svakog ko se bavi pripremama za odbranu. Stoga je i preporučujemo.